

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XI. KÖTET. XI. SZÁM. 1883.

A NYELVFEJLŐDÉS
TÖRTÉNELMI FOLYTONOSSÁGA
ÉS
A NYELVŐR.

BALLAGI MÓR

R. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST, 1884.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az atikai törvönnyhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Sztórkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovic Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Fina ly Hen rik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárka ja 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Fina ly Hen rik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól.

A NYELVFEJLŐDÉS
TÖRTÉNELMI FOLYTONOSSÁGA
ÉS
A NYELVŐR.

BALLAGI MÓR

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Budapest, 1884. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia 1884. máj. 5-én tartott ülésében.)

Előadásomat azzal a kijelentéssel kell kezdenem, hogy 1881 óta a Nyelvőrt csak elvétve olvashattam; mert ha bár több ízben ismételve sürgettem a nekem, mint a Nyelvtudományi bizottság tagjának járni szokott Nyelvőr füzetei rendes megküldését, csakis e folyó év elején voltam szerencsés az utolsó három évfolyamot egyszerre megkapni, és csak azóta kiérhettem figyelemmel működését.

Nem vesztegetném a szót ily gyerekesnek látszó körülményre, ha Szarvas Gábor tagtársunknak a Nyelvőr 1881-iki évfolyamában ellenem megjelent nagyobb dolgozata engem a tudomány érdekében válasza nem készítenie, s e válasz oly nagyon elkésve nem jönne, a mi, a mint mindjárt meglátjuk, fontosságot nyer azon oknál fogva, hogy Szarvas Gábor tagtársunk álláspontja helyes voltát első sorban az ellennézetűek hallgatásával szereti bizonyítani.

A Nyelvőr most említett évfolyamában Szarvas Gábor tagtársunk tíz cikket tett közzé, ily címmel: »Ballagi Mór és a magyar nyelv«. — E cikksorozatról és ezzel szoros összefüggésben álló »Értsük meg egymást« című későbbi dolgozatról akarok ezúttal szólni, előre kijelentvén, hogy a derék folyóirat három utolsó évfolyamának olvasása alkalmával nem kis öröömre szolgált a nagy haladást tapasztalhatni, melyet nyelvtudományunk, különösen a helyes módszer tekintetében tett. Az ifjabb nemzedék komoly nyelvtörténelmi és összehasonlító tanulmányok alapján folytatott munkálkodása nyelvtudo-

mányunkat regenerálni készül, és tagadhatatlan, hogy Szarvas Gábor tagtársunknak, mint a Nyelvőr szerkesztőjének e tekintetben nem csekély érdemei vannak. Említett ellenem írt cikksorozatát is, mint nyelvtudományi dolgozatot értékes és tanulságos tartalmánál fogva élvezettel olvashatná nyelvünk fejlődése iránt érdeklődő minden ember, ha szerzőt a személyekre való tekintet folyvást annak megmutatására nem készíti, hogy egyedül ő a legény a csárdában.

Fenn jelzett tanulmányát azzal kezdi Szarvas tagtársunk, hogy elmondja előjáróban, miképen bánt el rendre-rendre az orthologia valamennyi ellenesével; elbeszéli, »hogy egymásután síkra szálltak ellene a legedzettebb bajnokok: Fogarasi János, Toldy Ferencz, Imre Sándor; őket követte az orthologia Brutusa Brassai Sámuel; azután jött a támadás mozgó szellem, az egész ostromló sereg Tyrtacusa, a Budapesti Szemle szerkesztője.« S ő mindezekkel szembe mert szállani. Elfogadta a harcot, s megküzdött, megmérkőzött mindegyikkel külön-külön.

»Mi volt az eredmény? — kérdi folytatólag. — Hallgatás. A harcz után hallgatott Fogarasi s hallgatott Toldy; Brassai szólni kezdett, de abba hagyta, elhallgatott; Imre Sándor fel volt szólítva, hogy erre meg erre határozott választ adjon, s máig is adós a felelettel; Gyulai Pál elé egész sorát raktuk a kérdéseknek, kijelentettük, hogy addig nincs joga felszólalni, míg ezekre választ nem ad; azóta teljes húsz hónap folyt le s Gyulai e húsz hónap óta folyton mélyen hallgat. Tán szavát vesztette.«

Bármily fenukölt diadalérzet nyilvánul is e sorokban, még sem hihetjük, hogy Szarvas Gábor tagtársunk maga is a nevezettek elhallgatását komolyan argumentumai megdönthetetlen voltának és előadása ellenállhatatlan meggyőző erejének akarná tulajdonítani.

Neki, mint a tudomány emberének, a tudományért oly hön lelkesülő férfiakról, mint a nevezettek, föl kell vala annyi őszinteséget tennie, hogy ha nézeteit csakugyan mindenben kifogástalanoknak találják, nemcsak hogy nem hallgatnak, hanem újonnan szerzett ismereteiket, tudományos alapon nyugvó új meggyőződéseket a háztetőkről is hirdetik.

Mínthogy ezt egyikök sem tette, mi aligha közelebb nem

járunk az igazsághoz, ha ama konok hallgatásnak okát másban keressük, nevezetesen abban, hogy a nevezettek, ha Szarvas Gábor tagtársunknak egyes részletekre nézve igazat adhattak is, egészben véve czélját és irányát tévesztettnek, vitatkozási modorát és hangját pedig olyannak találták, melyre nem felelni a legjobb felelet. Vannak nemcsak mindenváró, hanem mindentudó Ádámok is, kikkel szemben szellemes ember nem tehet okosabbat, mint hallgatni.

Akármiképen legyen a dolog, annyi bizonyos, hogy Szarvas Gábor tagtársunk arra a hallgatásra nem kis súlyt fektetett, és az illetőket mintegy makacsságban elmarasztalándóknak ítélte; és tán azért történt, hogy mikor én rám kerítette a sort, volt gondja rá, hogy a folyóiratot idejében meg nem küldvén, hamarjában legalább ne is gondoljak feleletre, hogy így aztán azokhoz sorozhasson, a kikkel már előbb elbánt. Ha e gyanításom téves, mentse ki tévedésemet a körülmények félrevezető találkozása.

A baljóslatú bevezetés után, minthogy e szavakkal folytatta előadását: »De térjünk át Ballagira«, természetesen azt vártam, hogy már most nekem fog szólni a leczke. Csalatkoztam. Tagtársunk nem rólam és dolgozatomról, hanem magáról és a magyar nyelvtudomány. mezején szerzett bokros érdemeiről értekezik tüzetesen, semmit nem mellőzve. Elmondja rendre, hogy ő volt kezdője ama vállalatnak, mely a régi nyelvemlékek olcsó, szöveges (?!) kiadását vette czélba; ő volt megindítója ama mozgalomnak, mely a magyar nyelv történeti szótárának egybeállításán fáradozott . . . Ezenkívül gyűjtötte és gyűjtette a történeti és népnyelv adatait, s a kiválóbb jelenségeket fejtegette, magyarázta.«

Kétségenkívül szép tőle, hogy mindazokat megcselekedte, meg is dicsérenők érte, ha maga meg nem dicséri magát. De mi szükség volt azokat a dicsérendő dolgokat akkor elmondani, mikor Ballaginak egy értekezéséről akar szólni, és úgy kezdte mondókáját, hogy »térjünk át Ballagira.«

E miértnek ez az azértja: Épen mert Ballagiról akart szólni, Ballaginak oly dolgozatáról, melyet — a mint czikke kezdetén az akkori »Magyarország« szerkesztője, Ábrányi ellen szórt gúnyjaiból világos — a sajtó tetszéssel fogadott:

parancsoló szükséggé vált Szarvas Gábor tagtársunkra nézve annak kimutatása, hogy mégis nem Ballagi, hanem Szarvas Gábor a legény a csárdában. Ezt hát valahogy megértettem.

De mikor aztán hat lapon keresztül magyar szók idegen eredetét mutogatja s folyvást azt variálja, mily nagy elszántság kellett ahhoz, hogy ő a magyar szókincsben felesen található idegen számozású szokat rendre kijelölje és különválassza, mert a neologok azért idegen nyelvészekkel való szövetkezéssel, szlavizálással vádolták: akarva nem akarva ajkunkra tolul a kérdés, mi célra emlegeti azokat az ő hősi tetteit akkor, mikor hosszú bevezetés után végre Ballagira térítette a beszédet? arra a Ballagira, ki közel 40 évvel ezelőtt egy, a nagy közönségnek szánt munkájában (*Ausführliche theoretisch-practische Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche, zweite Auflage 1846. §. 145.*) ezeket írta: So wie allmählig das kriegerische Magyarenvolk sich den Beschäftigungen des Friedens hinzugeben begann, musste es natürlich von den in Ackerbau, Handwerken und städtischer Kultur weit vorgerückten Slaven und Deutschen lernen, und mit den erlernten Gegenständen auch die Namen für dieselben mit herübernehmen, ebenso wie sie mit dem lateinischen Christenthum alle Benennungen für die Gegenstände der Religion aus dem lateinischen entlehnt haben. Hogy az ezután közlött összehasonlító szójegyzékbe leginkább olyan szokat vettem föl, melyeket nyelvünk a németektől kölcsönzött, s ezek közelebbi tudományos elemzésébe nem bocsátkoztam, ezt, úgy hiszem, németek számára írt és gyakorlati célokra szolgáló munkában mindenki természetesen találandja.

Hogy pedig engem vagy akárkit mást azért, mert pl. a czérnát Zwirnból, dandárt Standarte-ból, istápot Stab-ból, ostromot Sturm-ból, saraglyát Schragen-ból, szekrényt scrinium Schrein-ból átalakítottaknak mondtuk, valaki hazafiatlansággal vádolt vagy azért épen üldözött volna, épenséggel nem tapasztaltam, úgy hogy a Szarvas Gábor tagtársunk emlegette martiromságot, minthogy handabandának mondani nem akarom, különös hallucinatio szüleményének kell tekintenem.

Általában az teszi Szarvas Gábor tagtársunkkal a kérdések tisztázását különösen nehézé, hogy ő mindig maga körül

forog, utoljára megszédül, káprázatokkal lát és — a mi legfértőbb — nem halad előbbre; inert mikor azt hiszszük, hogy a cél felé vagy egy lépéssel már előbbre ment, egyszer csak azt veszszük észre, hogy ismét arra a pontra tért vissza, a honnan kiindult.

Igy jártam az egész második cikkel. Azt hittem, hogy most már valahára csakugyan áttér Ballagira, és mond valamit, a mihez már hozzá kell szólanom. Dehogy! mikor a cikk végére jutottam, azt tapasztaltam, hogy az nem egyéb, mint az első cikk első felének más szavakkal előadása, variatiója. Megint csak azt feszegeti, hogy »a Nyelvtudományi bizottságnak befolyásos, akkorta legbefolyásosabb tagjai, Toldy, Fogarasi, Gyulai és Ballagi« helyeselték a Nyelvör programját, s mégis később ellene fordultak, s mikor azért őket megtámadta, egyszerre mind elhallgattak. »Nem ad nekünk igazat minden olvasónk — mondja aztán — hogy e hallgatás nyílt bevallása volt a tehetetlenségnek, nyílt bevallása annak, hogy a neologia lerakta a fegyvert?«

Ime ismét a már hallott nóta, a melyre fennebb mi is megtettük észrevételünket. Ismét ugyanaz a vád, s ugyanazon az alapon ejtett elmarasztaló ítélet, s ez a folytonos keringés ekképen megy az egész dolgozaton végig.

Nekem tehát föl kellett hagynom azzal, hogy Szarvas Gábor tagtársunkat keringő, útvesztő járásában nyomon követve, megjegyzéseimet abban a rendben tegyem meg, a melyben ő az embert tüskön-bokron keresztül viszi. Hanem végig olvasván mind a tíz cikket, abban a sorrendben szólok a kérdéshez, melyet a dolog természete szab.

A kérdés, világosan föltéve, ez: Van-e szükség arra a tömeges ujításra, mely a múlt század vége tájt megindulva, majdnem száz esztendő alatt nyelvünket odajuttatta, a hol azt jobb íróinknál és szónokainknál találjuk; vagy tán ma már tisztára el lehetünk azok nélkül?

Szarvas Gábor tagtársunk e kérdésre vonatkozólag, cikksorozatának hatodik részében, sajátságos kemény dolgokat mond el, így szólván: »Nyelvünk szegény, ügyefogyott, darabos, lapos és áradozó volt, költészetre, tudományra egyként alkalmatlan. Ez volt a kisérő orgonahang, a melylyel Bartzafalvi, midőn

énekével először föllépett, rekedt torka fogyatkozásait a közönség előtt takargatni igyekezett; ez volt a *salvus conductus*, a melylyel világgá bocsátotta Kazinczy vakmerő elveit és újításait; ez az a vakon született és vaknak maradt igazság, a melylyel Toldyék a neologia bűneit egy lélekzettel mentegették, védelmezték, dicsőítették.«

»A nyelv, s különösen a magyar nyelv szegénysége — mondja tovább — pusztá kísértetlátás, boszorkányhit, a mely a *vulgus profanum* fejében keringél, de a valóságban nincs meg... A Bartzafalvi-Kazinczyék s Toldy-Ballagiék »szegény magyar nyelve« nem egyéb üresen kongó frázisnál, mely egyrésről a tehetetlenség, másrésről a nyelven elkövetett önkénykedés palástolására volt kigondolva.«

Ezek Szarvas Gábor tagtársunk szerint így állván, nekem, midőn 1881-ben e helyt »Nyelvünk újabb fejlődéséről« értekeztem, nem azt kell vala hangoztatnom, hogy »nyelvünk parlagi, terjengő, ízetlen, csikorgó volta kényszerítette jeleseinket a nyelvújításra«, hanem ő szerinte így kellett volna szólanom: »Valamint az érzéklésnek a képzetet, úgy a képzetnek meg kell előznie a szót; a hol nem volt észrehevés, nem lehet képzet sem, s a hol nincs meg a képzet, kifejezője a szó sem lehet meg. Nekem, mint magyarembertnek, a ki tengeri hajót soha se láttam, nem lehet tiszta képzetem róla; s ha akár magamtól, akár mások előadása után leírását kellene adnom, tehetetlenül állanék e feladattal szemben. De ha tehetetlenségemről számot tartozván adni, azzal állanék elő, hogy ennek nyelvünk ügyefogyottsága az oka, ez állításommal hátat fordítanék az igazságnak. Mert az elfogulatlan vizsgálódás épen az ügyefogyottság ellenkezőjéről, a tehetségről tesz tanúbizonyságot. A mely nyelv gyakorta egy fogalom kifejezésére özönével rendelkezik a szókknak, pl. *azonnal, legott, mindjárt, tüstént, rögtön, iziben, hevenyében, tapodtában, egyszeribe, kész-hamar, melegibe, nyomban, menten*, a mely az *ostoba, ver, iszik* stb. fogalmaknak százféle kifejezöt is tudott adni, abban én nem tehetetlenséget, hanem igen is az eleven, pezsgő erőnek bőséjét, gazdagságát látom. Csak tudni kell bánni vele. Tehát nem a nyelv ügyefogyott, hanem ügyefogyottak azok, a kik

nem tudtak vele bánni. Rossz muzsikuskok rendszerint a hangszeret ócsárolják.«

Kétséget nem szenved, hogy ha e magokban véve világos, és az egyes emberre nézve minden körülmény közt helytálló igazságokat úgy adom elő, hogy azokból, mint Szarvas Gábor tagtársunk akarja, a neologia lábrakapását megfejtsem: akkor bátorságom, hogy ne mondjam, vakmerőségem nemcsak akadémiánkat, hanem az egész nemzetet ámulatra ragadja. Mert hiszen a neologia olyatén magyarázatával nem kevesebbet mondtam volna ki, mint azt, hogy mit nekem századunk minden fényes neve, mit nekem Kazinczy, Fáy, Eötvös, Kemény, Szalay, Horváth Mihály, Jókai stb. mint írók, Kölcsey, Széchenyi, Deák, Kossuth, Szemere stb. mint szónokok, Kisfaludyak, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa mint költők; ők mind megannyian a nyelvet szegénynek találták s a neologia zászlaja alá álltak, következképpen vagy azért újítottak, mert nem voltak tiszta fogalmaik, vagy azért, mert rossz muzsikuskok voltak, nem tudtak gondolataik hangszerével, a nyelvvel kellően bánni. Tertium non datur.

Megengedem, sőt több mint valószínűnek tartom, hogy szavainak olyatén alkalmazására Szarvas Gábor tagtársunk nem gondolt; de tény, hogy a mondottakból egyebet következtetni nem lehet. — Ő előadásában összetéveszti a lehetőségét a valósággal, a nyelv fejlődési tehetségét a fejlettség tényével. Innen a zavar, innen a neologia kérdésére vonatkozó tévedéseinek egész hosszú láncolata.

A tényleges igazság pedig az, hogy minden nyelvben annak a nemzetnek lelke, életének szelleme tükröződik, mely azt beszéli. Virágzó nemzeti élet folyton fejleszti, gazdagítja a nyelvet, míg elhanyaglott nemzetnek nyelve is pang.

Nálunk pedig a nemzeti élet ébredése újabbkeltű, s még a negyvenes években is a költő úgy festi a nemzetet, hogy bár országának »annyi a kincse, mennyit nem látsz álmaidban; ez a nemzet mégis árva, mégis rongyos, mégis éhes, közel áll az elveszéshez.« S e megható kép csak költői kifejezése volt annak, a mit száraz számadatokkal bizonyítva hangoztatott korábban, a 30-as években Széchenyi, és ugyanez állott, csak hogy fokozott mértékben e század eleje körül nyelvünkről is.

Hogy is lehetett volna máskép. Soha nem látott csodának kellett volna történni, ha mikor évszázadokon keresztül mindenben, a mi a mindennapi házi szükségleten túl van, idegen nyelvek voltak használatban, midőn a tudomány csarnokiban úgy, mint a törvényhozásban s birói és közigazgatási téren Latium nyelve hangzott, az ipar és kereskedelem emberei németül, a szalonok látogatói francziául beszéltek, a magyart pedig a köznépen kívül legfőlebb még a XVI. és XVII. század irodalmán élődő szerzetesek vagy szegény kálvinista papok mívelték, a hogy mívelték; mondom csodának kellett volna történni, ha oly körülmények között nyelvünk a világ fejlődésével lépést tart, és a nemzeti élet megújítása korában az idegen iskolában európai műveltség színvonalára emelkedett szellem, a parlagon maradt nemzeti nyelv szókészletét lépten-nyomon fogyatékosnak nem találja.

Semmi sem természetesebb mint az, hogy midőn valamely nemzetnél századokon át törvényhozása, tudománya, művészete, ipara és kereskedelme, szóval összes szellemi élete nem a nemzet nyelvén fejlődik, utoljára be kell következni oly állapotnak, hol a folyton növekvő értelmiségnek a fejlődésében elmaradt nemzeti nyelv a gondolatok közlésére többé nem elégséges.

Midőn a múlt század vége felé Dugonics, hogy bizonyítsa a magyar nyelvnek alkalmas voltát a felsőbb tudományok tanítására, magyar mathesis írására vállalkozott: bizonyára nem úgy volt megirandó matematikai tudományával, mint a magyar ember, a ki soha tengeren nem volt, a tengeri hajóval, melyet le kellene írnia. Ellenkezőleg Dugonics a matematikai fogalmakkal tisztában volt; a magyar nyelvet is úgy tudta, mint korában kevesen, különösen pedig azt a nyelvet, melyben az *ostoba, ver, iszik* synonymái százával teremnek. S mi történt? Kereste a tudománynak, melyet latinul tanult, és most magyarul akart megírni, legelőször is a nevét. Sehol semmi nyoma; mert a mit Molnár Albertnél vagy Pápai Páriznál talált: »Mathesis — mesterség, mely bizonyos erősségből áll,« név számba ugyancsak nem járja, megalakítja tehát a *tudákosság* nevet a mathesis magyar kifejezésére. Belefogván aztán a tudomány fejtegetésébe, a legegység

fogalmakra nem talál kész kifejezést, hanem ő kereszteli el a *quantitas positivát*, *vagyonos mekkoraságnak*, a *quantitas negativát*, *héános mekkoraságnak*, a formula algebraicát *írománynak*, a potentiát *karnak*, a ratiót *számtartásnak*, a proportiót *szernek*, a progressiót *folyamatnak*, a serieset *rendszernek*. Hasonlókép a földmérésben sem a *lineának*, sem a *superficiésnek*, *solidumnak*, *pyramisnak*, sem a *figurának*, *quadratumnak*, *circulusnak*, *gradusnak*, stb. magyar nevét nem találván, elnevezi a *lineát hossz-nak*, a *superficiést hosszszélnek*, a *solidumot temérdeknek*, a *pyramist czöveknek*, a *figurát kerteletnek*, a *quadratumot dereknek*, a *circulust kereknek*, a *gradust íznek* és beszél aztán egyenes hoszról, horgas hoszról horghorgas és hórihorgas hoszról stb. Ki érti ma ezt a nyelvet? Senki, és igen természetesen; mert a szó nem csupán az egyénnek, a ki ejti, hanem s legkiváltképen a közönségnek is sajátja, melynek értenie kell rajta. Érvényre tehát az új szó csak akkor juthat el, mikor annak szükségét nem csak az író, hanem a közönség is érzi, mely az író újítását hozzájárulásával, használatba vételével mintegy szentesíti. Ez Dugonics idejében, »midőn magyar könyvet magyar írón kívül más nem ismert«, lehetetlenség volt már csak azért is, mert az iskolák nyelve a latin lévén, a közönség tudományos magyar munkáról tudomást is alig vett.

Ily körülmények között váltig dicsekedhetett nyelvünk a gazdagodás kellékeivel, a szógyökök nagy bőségével, az élő képzők simulékonyságával, még is oda süllyedve látjuk századunk elején, hogy nem csak szegénynek, de ügyefogyottnak, tehetetlennek is volt mondható. Meg volt a nyelvnek mindene, csak fejlődésének legfőbb föltétele, a munkás nemzeti élet, ez hiányzott.

Nem mondunk azért sokat, ha azt állítjuk, hogy Széchenyinek, Deáknak, Kossuthnak, mint a nemzeti közélet feltámasztóinak, *több részők volt* nyelvünk életrekeltésében, csinosításában és irodalmi befejezettségre fejlesztésében, mint összes nyelvtudásainknak. Mert az ő politikai működésüknek köszönhető legfőbbképen az, hogy a nemzeti nyelv ősi jogaiba visszahelyeztetvén, közhasználatba vétetett és törvényhozás-

ban, közigazgatásban, iskolában, iparban, művészetben addig dívott idegen nyelvek helyébe a nemzeti lépett.

Ez azonban, különösen eleintén, sok volt az áldásból egyszerre. Magyar művelés alá vett minden egyes szak feldolgozásánál ismétlődött ugyan az, a mit fennebb a Dugonics írta *Mathesis*nél láttunk; azzal a különbséggel, hogy most a nyelv-művelés második tényezője, a közönség is résen állott, és író s olvasó egymást kölcsönösen a legvakmerőbb újításokra tüzelte.

A szükség sokkal rohamosabban jött, semhogy annak tudományos, rendes úton való kielégítésére, századunk első felében csak gondolni is lehetett volna.

Azokban a nemzet regeneratiójával, mintha az ős szó-nemzés korszaka is felujult volna, feles számmal jöttek létre oly szóalkotások, melyeket, bár igazolásukra semmi mást felhozni nem lehet, mint azt, hogy reájok szorulva voltak, a nemzet azonnal magáévá tette.

Anyag, igény, szerep, szerény, terv, tömeg stb. oly alkotások, a melyenekre *ma* a legvakmerőbb író sem merne vete-medni, *annak idejében* pedig örömmel fogadtattak és közkeletűekké váltak, úgy szólván születésök perczében. Úgy, hogy a neologia elhatalmasodása nem annyira az íróknak, mint inkább a közönségnek tulajdonítható, a mennyiben ez az alkotott új kifejezéseket felkapta és az értelmi közvagyonyhoz csatolta.

Mikor én e példa nélküli jelenségről e helyen először szóltam és azt nyelvünk fejlődési folyamában végbe ment *forradalom*nak jeleztem, sokan e kifejezésemet pusztá phrasisnak tekintették; pedig oly termékeny igazságot fejez ki, melynek figyelembe vétele nélkül a fenforgó kérdésben eligazodni egyáltalában nem lehet.

A neologia forradalom: e szóval jelezve van a neológiának úgy *jogezíme*, mint *jogosultságának határa*. Ha közszükség-szülte forradalmi ténykedés volt a neologia, akkor a szükség elmúltával a törvényes rend ismét helyreállítandó. Forradalom után következik a restauráció; kell következnie, mert mindenben, a mi társadalmi, a törvényt nem ismerő önkény, ha ideiglenesen érvényre is jut, de állandó, a társadalmi lét-
tel ellenkező természeténél fogva nem lehet.

Valameddig azonban a beszéd nagy mesterei, költők és szónokok vitték az ujtítás ügyét, az új szóalkotások, ha tévesztett analogiák szerint keletkeztek is, a nyelv geniusát hangzásukkal ritkán sértették. Más fordulatot vett a dolog, a mint a tudományok szakemberei nyúltak a kényes munkához. Azoknál a nyelvérzék ösztönszerű sugallata a tárgyra irányult megfigyelés mellett kellőn nem érvényesülhetvén, szógyártásukban az önkény egyre tágabb tért foglalt; míg végre Bugát hirdet Szócsintanjában (a mi annyi mint szócsinálástan) anynyira megy, hogy a szófaragási visszaéléseket mintegy codifikálni akarja, és a nyelvnek természetével ellenkező törvényeket szabva, még a ragozott szót is új képzésekre használja, mint akolbólítani = akolból kirekeszteni, mástólás = mástól függés stb.

Midőn Bugát e tanának mindent felforgató elméletét 1857. márczius 29-én Akadémiánk nyelvtudományi osztályülésében előadta, Toldy mint az Akadémia akkori titkára kötelességének ismerte, hogy az ellen a testület nevében tiltakozzék; én pedig a merényleten okulva beláttam, hogy nagy ideje elvalahára véget vetni a nyelvünket elkorcsosodással fenyegető törvénytelen ujtítgatásnak, melyre a nyelv akkori fejlődési stadiumán már szükség sem volt. S azért ugyanazon év július 6-án »Nyelvujtítás és Nyelvrontás« című felolvasásomban tüzetes vizsgálat alá vettem a kérdést, és kifejtettem mindenekelőtt, hogy »nyelvünk alapos ismeretére, valamint sikeres bensőleges fejlesztésére két út vezet: először a nyelv története, mihez tartoznak egyfelől a nyelv lefolyt életének változatai, viszontagságai, másfelől jelen tájszerinti különbözőzései és sajátságai; másodsor a rokon nyelvek tanulmányozása és nyelvünk azokhoz való viszonyának felismerése.«

Felmutatván aztán a nyelvrontás meg-megújuló különféle tüneteit, és azzal szemben a nyelvfejlés természetes menetét, kimondtam, hogy a nyelvet nem csinálják, mint a gyári művet, mert az belülről fejlődik. »A nyelvet csinósíthatod, nemcsítheted, — mondám — a benne rejlő törvényeket bővítésére, gazdagítására kibányászhatod, de csinálni, nem csinálhatod. — Ha az író, gondolatai kifejezésére a nyelv meglevő anyagát elégségesnek nem találván, itt-ott egy új fordulatot,

egy új szóalakot használ, ez rendén van; sőt épen ebben áll a nyelv életerege, örök ifjúsága, hogy fejlődve bővül, gazdagodik, hogy az új gondolat mindig új alakban jelenkezik, de, értsük meg jól, nem az egyes elszigetelt szóban fekszik az ujság, hanem az új eszme, midőn teljességét a nyelvben kifejti az előadás egészében, valamint a régít ügyes fordulat által újjá, úgyszintén a füzet által ismertté teendi; azonban ettől égtávolságra van az, hogy ha valaki elővesz egy idegen szótárt és leül szokat készíteni nemzeti hangokból nem nemzeti fogalmakra: ez oly eljárás, mely az ember legszellemibb kincsét materia vilissé teszi s az ember legfelségesebb munkáját gyári művé alacsonyítja le.«

E felszólalásom oly időben történt, midőn Csengeri Antallal szólva: »az idegen rendszer is újított, hogy velünk megértesse magát, szintoly kevéssé tartván szem előtt nyelvünk törvényeit, mint alkotmányunkat«, s tán ez is volt egyik oka annak, hogy a szélsőig vitt szócsinálás ellen kellő órában történt felszólalásom általános helyesléssel fogadtatott, és maga az Akadémia, mely pedig tudvalevőleg a nyelvújítási forradalmat diadalra segítette, most a restauráció mellett fogott határozott állást.

Nem hogy előadásomnak valami túlságos súlyt tulajdonítsak, hanem tényképen föl kell említenem, hogy 1857-en túl az egyéni ötletes önkénynek a szóalkotásban nyomaira nem igen akadhatni; ellenkezőleg, az irányadó körökben, első sorban magában az Akadémiában határozott visszahatás kezd lábra kapni, úgy az új szók hibás alkotása, mint különösen a nem magyaros, idegenszerű szófűzés és phraseologia ellen.

A hatvanas évek második felében hazai viszonyaink gyökeres átalakuláson mentek keresztül: magunk uraivá lettünk, és a magyar államban az igazán szabad sajtó, meg a nemzetközi mind sűrűbbé váló érintkezések a nyelvtisztaságra eddig nem ismert vést és romlást háritottak. — A sajtó sok hivatlan munkása sebtiben eszközölt fordítások útján, idegenszerű szószerkezetekkel és szólamokkal árasztották el a lapirodalmat, mely mint a nagy közönség mindennapi szellemi tápláléka a nyelvérzékét megvesztegette és a nyelvet sajtásá-

gos jellegéből jobban kiforgatta, mint minden még legvakmerőbb szóújítás is.

Mind jobban kivilágosodott, hogy a hivatlan szógyártás megakasztásával még csak a fele munka van megtéve, és hogy nagy ideje a nyelv phraseologiai elkorcsosodásának is gátat vetni, 1868-ban tehát a Nyelvtudományi bizottság indítványára, az Akadémia ily tartalmu pályakérdést tűzött ki: »Fejtesse ki azon elvek, melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók; s mutattassék ki példákban, mily káros befolyással volt és van az elvek mellőzése miatt, nyelvbeli előadásunkra az idegen nyelvek hanyag vagy szolgálai utánzása, a nyelvújítás diadala óta.«

E feladatra 1872-ben beérkezett és megkoszorúzott két pályamű nyelvtudományi irodalmunkat kétségen kívül két jeles munkával gazdagította meg; azonban tagadhatatlan, hogy a kitűzött pályakérdés voltaképen való feladatát egy sem oldotta meg, mert mind a kettő inkább foglalkozik a szóújítással, mint a nem magyaros phraseológiával.

Hogy mennyire benne voltunk már akkor a restaurációi áramlatban, legvilágosabban mutatja az, hogy az Akadémia Nyelvtudományi osztálya, be nem várva az érintett pályaművek beérkezését, oly folyóirat megindítását határozta el, melynek az legyen a feladata, hogy úgy a szóképzés, mint a phraseologia magyarossága tekintetében a nyelv tisztaságát megóvja.

Szarvas Gábor, mint a folyóirat megbízott szerkesztője, elég komolyan vette megbízatását, és nem csekély tudományos készültséggel látott a munkához. Csakhogy ő is könnyebb végén fogta meg a dolgot, és a szófűzés háttérbe szorításával Arany kifejezése szerint »szavak egérfarkába« fogódzván, a neologianak üzent hadat.

A Nyelvőr olesó diadalát e téren biztosította az a körülmény, hogy a nyelv mai fejlettsége mellett a vakmerő újításokra többé semmi szükség, és mindenki érezte, hogy — a mint én már 1857-ben a »Nyelvrontásról« tartott előadásomban kifejtettem — a nyelvtudomány világos törvényei mellőzésével folytatandó szógyártás utóljára is a nyelvet sajátos természetéből végképen kiforgatná, szóval világos volt már mindenki előtt, hogy a félszázadig tartott forradalmi állapot

után elodázhatatlan szükségüvé vált a restauráció vagy a nyelvfejlés törvényes mederbe terelése.

Ha a Nyelvőr szerkesztője feladatát úgy fogja fel, ha békét hagyva a neologia szükség-parancsolta alkotásainak, melyeket a nemzet magáévá tevén, szentesített, a nyelv jövődöbéli tovább fejlődését szabályozza, és úgy a szóképzés mint a magyaros szövezet és szófűzés törvényeit segíti megállapítani: akkor működését bizonyára minden ellenmondás nélkül helyeslik és követik.

De a mit ő hirdetett, az nem az a józan restauráció, mely a forradalom vívmányait felhasználja, rendezi, hanem oly *reactió*, mely rendcsinálás színe alatt mindent felforgat, és maga alatt vágva a fát, rend helyett oly istentelen zavart idéz elő, hogy az író, ha reáhallgat, minden lépten nyomon fennakad, és — hogy parasztos kifejezéssel éljek — utóljára azt sem tudja, melyik lábra álljon.

Minden esetre szinte komikus benyomást tesz, mikor Szarvas Gábor tagtársunk a neologiától kölcsönzött nyelven szidja a neológiát, s pl. elébb bőven mutogatja, milyen rosszalkotásu szó az, hogy *szöveg* s aztán nemcsak hogy használja, hanem e német kifejezés: Textausgabe lefordítására nagyon helytelenül is használja, így: »a régi nyelvemlékek olcsó *szöveges* kiadását vette célba«, mintha szöveg nélküli kiadás is lehető volna.

E tekintetben Toldy a Nyelvőr e két mondatára: »az egész nyelvújításban egy porszem nem sok, de annyi jó sincs s mindaz, a mit létesített, válogatás nélkül kiirtandó«, továbbá »hogy az elv valószínűségében nagyon is szigorú következetességgel járnak el«, találón ezeket a megjegyzéseket teszi: »Nem kérem tőlök számon, hogyan használhatják az »elv« szót, melyet éppen az ő elvökből folyólag rosszallaniok kellene? Hogyan beszélhetnek »létesítésről,« »valósításról,« miután *létes*, *valós* melléknév nincs, s e szókat Márton József nem ismerte? Miképp következetességről, holott a *következet*-et sem ők, sem más nem használják, s arról még Kresznerics sem tud? Hát még *szigorú* következetességről hogyan szólhatnak, miután a »szigorút« a régiek, sőt Baróti Szabó és Sándor István is, e két czéggéres újító, csak »miser, afflictus, calamito-

sus, oppressus« értelemben ismerik, s az új értelmet (strong) csak az átkos ujtók fogták reá, kiknek mégis »emlékét« u. m. tiszteli, kikről kegyesen nem azt mondja, hogy egyenként és összesen botorul cselekedtek, hanem csak, hogy rossz alapon álltak. Micsoda? Megint »emlék« nem ép oly botor csonkítás által támadt szó-e ez, mint száz más, melyet ezzel együtt ők is használnak a nélkül, hogy »szigorú következetességekben« átlássák, hogy az »emlékezik« igében a *k* a *kezik* képzőhöz s nem a *tő*höz tartozik; s ha ők netán az *emle* *tő* és *ek* képzőkből olvasztják e szót, akkor meg egy más dicső ósdi elvvel jönnek ellenmondásba, melylyel az elvont gyökök ellen puszkáznak — igen is »gyökök« ellen, mely szót ők is botorul megcsonkított *gyökér* helyett mernek használni, mindúntalan arczúl csapván saját elveiket, mondom ha az *emle* *tőt* veszik, megfélekedeznek róla (arról), hogy az *emle* a régi nyelvben csupán csak *emlőt* jelentett, juxta illud: »boldogok az *emlék*, melyek nem *emlettenek*.«

Ime ily jelenségek voltak azok, melyek engem arra indítottak, hogy a Nyelvőr ellen 1881-ben felszólaltam, s azzal vádoltam, hogy »a fejlődés fonalát megszakítva, nyelvünket könnyen azon bizonytalan habozó állapotba sülyesztheti ismét, melyben a század eleje találta.« Pedig én voltam az, ki egy negyedszázaddal előbb rákiáltottam a túlmerészkedő ujtókra, hogy idáig s ne tovább! »különben siralmasan vesszük későn észre, hogy nem csak írói nyelvünk van valóságából kiforgatva és elkorcsosítva, hanem íróink nyelvérzéke is annyira megromlik, hogy többé a nyelv geniusa ellen idomított szóokban, felfordult, kificzamodott szófűzetben senki meg nem ütközik.« — Igen, de ez nem azt jelenti, hogy a mit a nemzet, mint a nyelvfejlesztés főtényezője magáénak vallott, a mit hivatott írók és szónokok széltire használtak, mint haszontalan lomot elveszük, hanem csak azt, hogy az anomalismust, mely minden hirtelen alkotással együtt jár, tovább ne szaporítsuk.

Csakis erre gondolt és gondolhatott a Nyelvtudományi bizottság is, mikor a Nyelvőr subvencionálását elhatározta. — De a Nyelvőr szerkesztője nem a szerint járt el; nem az épségben megtartandó nyelvanyag magyarossá tételére fektette a súlyt, hanem arra fordította csaknem egész gondját,

hogy keresztül-kasúl gázolva mindenem, a mi nyelvtani száraz abstractióinak mértékét meg nem üti, nyelvünk mai szókészletéből épen azokat a kifejezéseket küszöbölje ki, melyeket századunk fejlettebb közélete szükségessé tett, s a közönség felkarolt, s így természetes, hogy az Akadémia Nyelvtudományi osztályának tagjai: Fogarasi, Toldy, Gyulai, Imre Sándor a vandalizmussal határos eljárás ellen tiltakozó állást foglaltak, utóljára nekem is ki kellett a síkra szállnom, annyival inkább, minthogy egy negyedszázaddal előbb épen én voltam az, a ki Bugát fékevesztett ujtásaival szemben a netovábbat kimondám, s a nyelv törvénytiszta úton való tovább fejlesztését sürgetvén, ezzel az orthologiai újabb mozgalomnak tulajdonképen én adtam meg az első lökést. Ki kellett tehát tisztára fejtenem, úgy a neologia bizonyos pontig való jogosultságát, mint az orthologiának ama ponton túl beállott teendőjét.

Szarvas Gábor tagtársunk az u. n. öreg urak mind e felszólalásaira felelettel, az igaz, hogy adós nem maradt, sőt feleletei hangjáról ítélve s az ő nyelvén szólva: egy porszem nem sok, de az öregeknek szerinte annyi igazuk sem volt. Én ellenem pedig majdnem egy álló esztendeig czikkeztet, s a nélkül, hogy egyetlen egy nyelvtudományi tételemler felelt volna, nagyrészt a kérdéshez nem tartozó saját összes tudományát tálalta ki, a neologia alkotásai ellen szórt esetlen gúnyait nem tudom hányadszor, mind újra fölmelegítette, s végre egy csomó haszontalan ráfogás alapján kimondta a verdictet, hogy Ballagi »maga fosztotta meg magát a jogtól, nem, hogy döntő ítéletet mondhasson, hanem hogy szavazhasson«, mi magyarára annyit tesz, hogy Szarvas Gábor tagtársunk birói ítéleténél fogva, Ballaginak a magyar nyelv kérdésében ezentúl szava semmibe sem veendő.

E kijelentésre, mely a czéhbeli korlátoltságnak párját ritkító elbizakodásáról tanúskodik, visszatérünk még. Most a dolog fonalán Szarvas Gábor tagtársunk újabb viselt dolgairól kell szólanom.

Én velem Szarvas Gábor tagtársunk csak azon módon bánt el, a mint elbánt volt korábban Fogarasival és Toldyval. Most engem is a csendes emberekhez tevén, quasi re bene gesta a következő év elején ismét fölvette a tárgyat »Értsük

meg egymást« című három cikkben; ezekben már belebo-
csátkozik azon kérdések fejtegetésébe is, melyekről a hozzám
intézett cikksorozatban mélyen hallgatott, holott épen abban
lett volna helyén azokról szólani. De azért az »Értsük meg
egymást« még sem nekem szól ám, hanem a szépíróknak, más
szóval a Nyelvtudományi osztály szépirodalmi tagjainak.

Minek is vesztegesse a szót és minek keressen kiegészítést én velem, mikor a Nyelvtudományi bizottságnak, az ő szavai szerint, *egykoron* legbefolyásosabb tagjai közül, melyekhez engem is sorozott, Fogarasi és Toldy nincsenek többé, én pedig 70 éves öreg ember vagyok, ki maholnap mindentől visszavonulok; inkább azokhoz fordúl, kik ama régi emberek helyébe léptek, ezekkel *paktál*.

Megindítja tehát az »Értsük meg egymást« cikkeit, hangoztatja újból a csalhatatlan nyelvtudomány tételeit, azon sujtásos érvelésekkel, melyeket 12 év óta annyiszor hallottunk. Azonban egyszerre csak bekanyarodik, és ezt a kérdést veti fel: »Mit tegyünk a múlt neologismusaival?« E kérdés képezte 1881-ben tartott előadásom tárgyát s voltaképen e körül forog az egész vita. — S ime csodák csodája, mi történik? Szarvas Gábor tagtársunk majdnem egy álló esztendeig foglalkozik azzal az én 81-diki mindössze 26 lapra terjedő előadásommal, beszél hosszasan és többször ismételve arról, mikép fogadta előadásomat a sajtó, és nem győzi gúnnyal, hogy nem czéhbeliek merészek voltak dolgozatomat szépnnek, meggyőző erejűnek találni, előadásom tartalmára azonban ügyet is alig vetve, váltig azt mutogatja, hogy neki mily nagy az ő tudománya; most pedig egy önálló, másoknak szóló cikksorozatban, dolgozatomat nem is említve, csak úgy hallgatagon álláspontomra helyezkedik, s a kérdést, hogy »mit tegyünk a múlt neologismusaival?« lényegileg az én értelmem szerint fejti meg.

E hihetetlennek látszó tényt, hadd bizonyítsam be a szövegek egymás mellé állításával.

Én »Nyelvünk újabb fejlődése« című értekezésemben e kérdésre vonatkozólag ezeket írtam: »A nemzet, különösen a haladó új nemzedék felkarolta az ujításokat s magáéinak vallotta, mert azokban saját szellemére, eszejárására ismert. Nem kérdezte, hogy a szó, melylyel megkinálták, helyesen van-e

nyelvtanilag képezve, hanem ha jó magyar hangzású volt, elfogadta azon fogalom jelölésére, melyre épen szüksége volt, úgy, a mint elfogadta egykoron a *szem* szót azon testrész jelölésére, melyet úgy neveznek. Hogy mit jelent pl. *szerep* szóban a gyök és mikép módosul ennek értelménye a képző által, arra kevés gondja volt, ha egyébként tudta, hogy szerep annyi, mint a szintén konvenczionális jelentésű *Rolle*, melyre úgy színpadon, mint az életben minden lépten-nyomon rászorúlt... »A nép nyelve is — mondám tovább — telve van oly kifejezésekkel, melyek értelmét nyelvtanilag elemezve aligha megtalálnók, mégis épen azokban nyilvánul a beszéd legmagyarabb, legsajátságosabb szépsége. Ilyenek pl. *jól esik, rosszul esik, megjárta* stb. Valamint e szólamai sajátságoknak, úgy a nagyrészt nyelvtanilag nem igazolható, de a közhasználatba átment szóknek kiküszöbölését úgy tekintené ma minden ember, mintha élő testéből egy tagot levágnának. *Igény, igényel, szerény, szerv, szerep, szilárd, terv, tervez* stb. épen oly édes tulajdonai mai nyelvünknek, mint akár *ember, állat, ló, tehén* stb.«

Szarvas Gábor tagtársunk pedig idézett bekanyarodó cikkében így nyilatkozik: »A nyelvekben nagy számmal vannak elemek, a melyeket a nyelv asszimiláló ereje annyira átdolgozott, hogy minden idegenszerűséget leölte magukról, teljesen eredeti mezben állnak előttünk. De más részről az is tudva levő dolog, hogy eredeti szókincünkben is fölötte nagy számmal vannak az olyan szók, a melyeknek keletkezéséről a nyelvérzék épen nem tud számot adni magának, a melyek csak egészükben, a hozzájuk csatolt jelentésben élnek, de mivel-tukra, elemeikre nézve épenséggel ismeretlenek előtte. Neki az idegenből került *ablak, csolnak* stb. ép oly törvényes, igaz magyar szók, mint az *ajtó, hajó, eb, ló, vég, sor* stb. . . . A mai nyelvérzék már ép úgy nem tudja, hogy *alap, anyag, gyár, talaj* stb. neologizmusok, a mint nem tudja, hogy *kerevet, szobor, kökény, kagyló* stb. idegen eredetűek, s ha az utóbbiakat a múlttól igaz örökségkép átvehette, mért ne vehetné át s mért ne részesíthetné jó hizsemében szint azon jogban amazokat is?«

Látnivaló, hogy Szarvas Gábor tagtársunk e beszéde,

ha nem szószerinti plagium is, de tartalmilag csakugyan azt mondja, a mit én az 1881-iki előadásomból idézett sorokban elmondtam. Elfogadja tehát Szarvas Gábor tagtársunk a múlt neologismusait mint olyanokat, a melyekről a mai nyelvérzék már nem is tudja, hogy neologismusok. De hogy mindenki tudja, mihez kell alkalmazkodnia, a következő vezérelvet állítja fel: »*A neologizmusok közül megtarthatók azok, a melyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása sincs vagy legföljebb homályos sejtelmei vannak.*«

Ezt a vezérelvet vagy kánont: ember legyen ugyan, a ki megérti; mert mit is jelentsen: neologismus, a melyre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása sincs? miről nincs tudomása? vagy melyre nézve homályos sejtelmei vannak? mit sejt homályosan? Szerencsére, az előbb mondottakból kibetűzhettem, hogy ezt akarta mondani: A neologismusok közül megtarthatók azok, a melyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása sincs arról, hogy ujabbkeltű, szabályellenes képzésűek. — Azonban kánonnak még úgy sem világos. Mert a nyelvérzektől tétetvén függővé, hogy melyik neologismus részesüljön a megkegyelmezésben, melyik nem, az a kérdés támad, hogy kinek a nyelvérzékére hallgassunk hát: a Szarvas Gáboréra, vagy jeles íróink nyelvérzékére?

Ha Szarvas Gábor tagtársunk nyelvérzékére hallgatunk: akkor pl. az *eszme, szemle, számla, vizsga* szokat épen nem használhatjuk, mert az ő nyelvérzéke azt is kiérezte, hogy eszmét a nyelvujítók *ész* gyökből *me* képzővel, szemlét *szem* és *le*, számlát *szám* és *la*, vizsgát *vizs* és *ga*-ból alkották, holott sokkal valóbbszinű, s az utolsóról bizton tudom, hogy mind ama nevek *eszmél, szemlél, számlál, vizsgál* igékből rövidítések útján jöttek létre úgy, mint *emlék*-ezikből *emlék*, a mint hogy erre nézve »Nyelvünk újabb fejlődése« című értekezésemben felhoztam, hogy Baranyában, Vasban *mesterkél* = fehér ruhára hímet varr igéből *mesterkét* rövidítenek és így szólnak: »az ing csupa mesterkéje öt forintba került.«

De meg nem tekintve egyes esetekre, hogyan építsünk tiszta magyarság tekintetében valamit oly író ítéletére, ki nyelvérzékét ilyen stílusban ragyogtatja: »A nyílt, a szemmel látható nem szorul bizonyításra. Tiszta dolog, hogy az a buzgó-

kodás, mely egy görbe fára mutatva, a szemelátónak azt iparkodnék bebizonyítani, hogy az a fa görbe, csak a nevetséges vaskos könyvének számaszegett sorait szaporítaná.« (Magy. Nyelvőr. X. köt. 115. l.) — E semmit nem mondó szóhalmazt olvasva az ember nem tudja, min bámuljon inkább, a kifejezéseknek az érthetlenségig menő incorrectségén vagy az esetlen, népies lenni akaró modorosság izetlenségén. — Annyi bizonyos, hogy a ki úgy ír, a ki a keresett népieskedés oly izetlen érthetlenségében gyönyörködik, arra a nemzet legféltebb kincsének, nyelve tisztaságának sorsát nem bizhatni.

E szerint nem tehetünk egyebet mint azt, hogy újabbkori jeles íróinkhoz forduljunk, és lássuk, mit tartottak ők magyar nyelvérzékőkkel egyeztethetőnek. Végig lapozgattam ily czélból Arany János egyik legremekebb kis prózai dolgozatát: »A magyar nemzeti versidomról« s csak úgy futtában kijegyeztem e következő neologismusokat: Idom (rhythmus értelmében), alanyiség, költészet, rokonszenv, ellenszenv, képdús, túlszárnyal, körülmény, kedély, lényeg, lényeges, tanár, tanoda, rím, rímél, rímes, elem, esetleges, emlék, szöveg, aránylag, bölcselem, tanvers, közvetlen, ütem, zöngelem, jelleg, részleg, zene, zeneszerző, elemzés, ütér, élvezhető, tény, jellemző, eszme, kötszó, tömeg, létezik, védok, dallam.

Ha tehát Arany nyelvérzékére ügyelünk, a most felsorolt szók a fennebbi kánon szerint egytől egyig elfogadhatók volnának. Ámde Szarvas Gábor tagtársunk felállított kánonjához erős megszorításokat csatolt. Ezek szerint »a megtartható szók sorából szükségkép kizárandók azok a neologismusok, a melyek fonákságuk elevenségével erősen bántják a nyelvérzékét. Ide tartoznak első rendben valamely idegen s különösen a német példaképek után készült alkotások, ilyenek: áldásdús, vérszegény, tűzmentes, áldozatkész, hadköteles stb... Ide valók a szintén német szószerkesztésnek utánezatai, az ige-tős összetételek is, továbbá az igéknek s az elvont gyökereknek főnevekül alkalmazása, mint *véd, tan, dacz*... A nyelvérzéksértő szók sorába tartoznak a koholt *da, de, ancz, oncz, encz, öncz* képzőkkel alkotott szavak nagy serege is stb.«

E megszorítások értelmében Arany Jánosnak dolgozata, melyben a nagy költő a magyar szellemnek legtitkosb szívüté-

sét, szépérzete legsajátságosabb nyilatkozási módját megleste és művészi egyszerűséggel előadta, tele volna oly kifejezésekkel, melyek »fonákságuk elevenségével erősen hántják a nyelvérzékét«, mert ott van az *áldásdús* szakasztott mása: *képdús*, ott vannak az igetős összetételek: *üttér*, *kötszó*, *védok*, ott van *tanoda* stb. és ott van még egész sora az oly kifejezéseknek, melyek Szarvas Gábor tagtársunk tanítása szerint mind korcsok, mind kerülendők.

Mi történjék már most mindazon fogalmak kifejezésére nézve, melyeket ama kerülendő szók jeleznek és melyek értelmiségi fejlettségünk mai stadiumán nélkülözhetetlenekké váltak? Megmondja azt Szarvas Gábor tagtársunk az ő módja szerint, ekképen: »Csak jó akarat kell hozzá és erős szándék, hogy segíteni fogunk (talán: hogy segítve legyen? Ért.) a bajon s habár időbe kerül, de minden bizonynyal segítve lesz rajta. Azonban kettőtől kell óvakodnunk. Az egyik, hogy kerüljük a balmagyarázásokat; ne vonjunk le oly következtetéseket a tételekből, a melyek nem voltak foglalva bennök (sic! e helyett: a melyek bennök nem foglaltattak. Ért.) A szócsonkítás viszszaállását s neologusaink szófejtésbeli járatlanságát nagyszámú példákkal kimutattuk, a többi közt azzal is, hogy a *gépely* szót eredetinek, gép-ely elemekből állónak tartván vélt *ely* képzőjétől megfosztották s meg nem engedett módon *géppé* rövidítették. Ebből szándékosan vagy szándéktalanul, nem tudjuk, ilyen következtetést vontak le: Az orthologia a gép. szót rosszszalja s helyette P. Pápaival, a *machina*-t *okosan kigondolt szerzőszámnak* vagy *mesterséges csinálmánynak* akarja neveztetni. Számtalan analog példával kimutattuk, hogy *látcső*, *távírni*, *képviselni* helytelenségek; helyesen magyarul így kellene mondani: *látócső*, *távolra írni*, *képet viselni*. Ebből ismét ezt következtették, hogy mi a *fernrohr*t látócsővel, a telegrammot *távolra* irattal s einen vertreten valakinek képét viselni-vel akarjuk helyettesíteni; holott szavainknak ez volt az értelme: Ez rossz, ez jó, nem pedig: Ez jó vagy: Csak ez jó (Értse a ki tudja, mi nem értjük. Ért.) A másik, a mitől óvakodnunk kell, a pótolhatatlanságnak emlegetése. Azt mondani, hogy valamely szó helyett jobbat nem tudunk adni, azaz, hogy egy sereg fogalmat csakis rossz szóval tudunk kifejezni, jóval

pedig nem, ez annyit tenne, mint nyelvünk ügyefogyottságáról a bizonyáslevelet kiállítani.«

Ime Szarvas Gábor tagtársunk 12 év óta üzött nyelvújítás elleni munkásságának összes positiv eredménye. Minekutána kénytelen volt belátni, hogy megfosztván a nyelvet fejlődése legélénkebb korszakában szerzett szókészletétől, a gondolatközlés annyira megnehezítettett, hogy maga is minden lépten-nyomon a helytelenített kifejezésekre szorúl, igen természetes, hogy körül kellett néznie, mikép lehetne segíteni a bajon. S mit gondolt ki? mit javasol? Először, hogy őt, a mestert, félre ne értsük; másodsor, hogy óvakodjunk a pótolhatatlanság emlegetésétől.

Ha Szarvas Gábor tagtársunk az általa előidézett zavar megszüntetésére annál egyebet javasolni nem tud, alig ha jöhetünk valaha rendbe a fennforgó kérdésben. Mert sem az első föltétel, sem a második nem teljesíthető. Az első azért nem, mert ha valaki gondolatját nem fejezi ki érthetően, az hiába követeli, hogy félre ne értessék. Ime most is Szarvas Gábor tagtársunk egy concret példában akarja megmutatni, mennyire félreértik a neologusok, s erre felhozza, hogy mikor ő azt a nagy fölfedezést tette, hogy *gép* nem eredeti magyar szó, hanem *géplynek* a csonkítása, ebből a neologusok azt a következtetést vonták, hogy »az orthologia a *gép* szót rosszalja s helyette P. Pápaival a *machinát okosan kigondolt szerszámnak* vagy *mesterséges csinálmánynak* akarja neveztetni, pedig szavainak ez volt az értelme: Ez rossz, ez jó.« — Hogy értse már most ezt az ember, mikor a rossznak mondott *gép* helyett ajánlott jó kifejezést sehol sem találjuk tagtársunk nyilatkozatában, nincs is, nem is lesz; minthogy nyelvfejlődésünk mai stadiumán, oly gazdag tartalmu fogalomra, minő a *gépé*, új egységes szót alkotni teljes lehetetlen. S minthogy ugyanez áll a múlt neologismusainak legnagyobb részéről, azért állítottuk a második föltételt is nem teljesíthetőnek.

Ha Szarvas Gábor tagtársunk a történelmi fejlődés tüneteit észlelni s azoknak ok és okozati kapcsolatait felfogni tudná, azonnal belátná, hogy a *szellemi fejlődés phasisai bizonyos korszakokhoz kötvék, hogy a mi egyik korszakban mint-*

egy a levegőben van, csaknem magától tenyészik, az egy másikban a legnagyobb erőfeszítésnek sem sikerül.

A mi e század első felében magától érthetőnek látszott és mindennapi volt. azt a mai kor elemző eszejárása hóbortnak tekintené. Biztosra vehetjük, hogy ha a fennebb Aranyból idézett, s a Nyelvörék szerint korcsoknak mondható szók, mint *költészet, lényeg, emlék, szöveg, zene, tömeg, eszme* a használatból kivételnének, azok helyébe a mai kor többé magyar kifejezést teremteni meg sem próbál, hanem mondanánk *poézis-t, essentiá-t, monumentum-ot, textus-t, muzsiká-t, massá-t, ideá-t*, s akkor Szarvas Gábor tagtársunk sem dicsekedhetnék azzal, hogy »a régi nyelvemlékek szöveges (?) kiadását vette célba.«

Ha Szarvas Gábor tagtársunk kilépve egyszer valahára a tévkörből, melynek központja az ő kedves énje, végre az önmegtágadást annyira vitte, hogy, a mint fentebb láttuk, eddigi rideg álláspontját elhagyva jókora bekanyarodást tett, és a neologismusok egy részének megkegyelmezett; mért nem tudott egyúttal tudományos álláspontra helyezkedni s mért nem mondta ki egyenesen, hogy *a nyelvfejlődés continuitása történelmi szükségesség*, mely alól magunkat ki nem vonhatjuk, ha a nemzeti élet megújulásának több mint ötven éves szellemi munkáját ismét elől kezdeni nem akarjuk? — A mely nyelvvezettel félszázadon át élt a nemzet, melyet az írók színejava használt s annyira közkeletűvé tett, hogy a nép legalsóbb rétegeibe is elhatott: arról történelmi alapon álló igazi nyelvtudós legfőlebb azt constatálhatja, hogy az abban előforduló új szók alakulásukra nézve a nyelv korábbi alakulásaival nem egyezők, tehát anomalismusok, de soha nem azt, hogy tovább nem használhatók.

Ha így szól Szarvas Gábor tagtársunk, akkor mindeusetre tudományosabb alapra fekteti visszavonulását, mint mikor bizonyos legvakmerőbb neologismusoknak használatban való megtarthatását a nyelvérzéktől teszi függővé, attól a nyelvérzéktől, mely felett Toldy ellen folytatott polemiájában gúnya egész teljét kiöntötte, és miután az arra hivatkozókat a sárga földig legyalázta, utoljára oly csodaállatnak mondja a nyelvérzékét, »mely fölnyergelve minden pillanatban készen áll a neologus rendelkezésére, hogy, ha valahol megszorítják, fel-

pattanjon hátára, s tüskön-bokron keresztül nyargalva, elvágasson a nyilak zápora elől.«

S arra a csodaállatra való hivatkozással akarja Szarvas Gábor tagtársunk a dolgot most úgy tisztázni, hogy egymást megértsük. Ez mókának is beillő játék és felette veszedelmes, azért, mert megörökíti a beszéd bolygatását, nem engedi megállapodásra jutni a nyelvet, hanem állandóvá teszi a szók használatára nézve a habozást, a folytonos tétovát, szóval a nyelvzavart; holott a szellemi élet érdeke parancsolólag követeli, hogy a gondolatközlés eszköze, a nyelv mentül előbb lehető befejezett alakot öltjön, hogy szavaihoz a nemzet minden egyes tagja változatlanul ugyanazt az értelmet kösse. Ez pedig kedvező körülmények között is nem egy nap műve, hanem a szóbeli használatnak s az irodalmi munkásságnak lassan érlelődő fejleménye, melynek teljes létrejöttéig a fogalmak jelölése csak tapogatózva történik: a gondolatközlés merő próbálgatás.

Hogy magamat tisztára megértessem, ím egy példa a sok közül. Jósika Miklós a harminczas években megjelent első történeti regényében még így ír: »(Abafi) bár igen éles esze és *fogalma* volt, még is keveset tanult.« Látnivaló, hogy itt a *fogalom* szó *felfogás* helyett van használva. Ma már minden iskolás gyermek megtudná mondani, hogy más a felfogás és más a fogalom. Miért? mert a Jósika korában ujonnan alkotott *fogalom* szó hosszas háborítatlan közhasználat által a német Begriffnek megfelelő megállapodott értelmet nyert.

De tegyük fel, hogy *fogalom* nem volna olyan minden izében ép, egészséges újítás, mint a minő, és sikerülne más ép képzésű szót tenni a rossz helyébe, nemde ott volnánk vele ma ismét, a hol Jósika a fogalom szóval volt? nem tudnók egy hamar teljes értelme szerint kellő helyén használni. Alkalmazzuk már most ezt a példát a rengeteg sok újított szóra, melyek ellen a Nyelvőr 12 év óta háborút folytat: kérdem, nem bizonyos-e, hogy, a mint 1881-ben itt tartott előadásom bevezetésében állítottam, a múlt neologismusainak folytonos bolygatása »a fejlődés fonalát megszakítván, nyelvünket azon habozó állapotba sülyesztené ismét, melyben a század eleje találta?«

Mint hogy pedig ez aggodalmat Szarvas Gábor tagtársunknak a múlt neologismusaira nézve alkotott kánonja meghatározhatatlan voltánál fogva nem hogy csökkentené, inkább még növeli, azért kellett a kérdést újlag vizsgálat alá vennem, és a bekanyarodásból keletkezhető új zavarokra rámutatnom.

S ezzel áttérhetek előadásom másik részére, melyben Szarvas Gábor tagtársunknak az írói tisztesség ellen elkövetett vétségeit kell bemutatnom. Szeretném, ha ezúttal beszédemet úgy ejthetném, hogy az igazságnak elégtételt szerezzek, a nélkül, hogy szavaim a harag színét viselnék, s a nélkül, hogy a köztünk folyó csetepatéből ellenfelemre a bántott hiúságon kívül egyéb komoly kellemetlenség háramolnék.

Ismerve ugyanis az írói ingerlékenység természetét, különösen a hol jó adag önteltséggel párosul, hajlandó vagyok à la Nisard, ki Fontenelle jellemzésében a rossz és a jó Fontenelle-t külön-külön tárgyalja, mondom hajlandó vagyok az egyetlen egy pontban rossz Szarvas mellett a túlnyomóan jó Szarvasban, úgy a kiváló tehetséget, mint a neologismus kérdését kivéve, egyéb nyelvtudományi munkásságát dicséretreméltónak és nemsokára az Akadémia által jutalmazandónak elismerni.

E kijelentésem után, úgy hiszem, tartózkodás nélkül terjeszthetem a Nyelvörnek irányomban követett minősíthetetlen eljárását a tisztelt osztály s a közönség ítélete alá.

A tényállás röviden ez: Szarvas Gábor tagtársunk, a mint fennebb láttuk, majdnem egy esztendeig foglalkozott 1881-iki előadásommal a nélkül, hogy a kérdés lényegét csak érintette volna is. E helyett, a mint szokás mondani: nyitott ajtót zúogatott, és nekem 1881-ben magyarázgatta azt, a mit én már 1857-ben hirdettem s a minek ma is állok. Utoljára magát ítélőszékül constituálván, mint vádló, tanú és bíró egy személyben, Ballagi Mór személye és működése felett törvényt lát, és felállított öt vádpont alapján, melyeket szemellátható hamis tanuságtétel mellett bebizonyítottakul vesz, kimondja és követőinek szigorú alkalmazkodásul kihirdeti az elmarasztaló ítéletet, hogy Ballagi szava ezentúl a magyar nyelv kérdésében számba nem vehető, és hogy Német és Magyar Szótára tífzre való.

Lássuk a vádakat egyenkint. Először így szól: »Nyelvtudós, az, a ki egy szájjal meleget fú és hideget, a ki egyik szavával visszaveszi azt, a mit a másikkal mondott; a kinek tudományos meggyőződése máról holnapra megváltozik?«

Ily kemény szavakra fakad az én birám, mikor szembe-téve a szófaragók ellen 1857-ben tartott előadásom nyilatkozatait 1881-beli nyilatkozataimmal az orthologia ellen, úgy találta, hogy nem úgy beszéltem az orthologoknak, mint korábban a szófaragóknak. Ez épen olyan ellenmondás, mint az, hogy valaki a pazarlónak a takarékossgot ajánlja s ugyanakkor a fukart arra figyelmezteti, hogy a pénz nem arra való, hogy elzárva tartsák vagy elássák.

Mintha bizony csak képzelhető is volna szószerinti egyezés oly két értekezés között, melyeknek egyike a nyelv jövő fejlődését törvénytelen ösvényre terelni akaró törekvés ellen irányul, a másik pedig nyelvünk múltját tudománytalan fel-fogásból eredő abstractiók pusztításai ellen védelmezi. — Avagy, hogy a Szarvas Gábor tagtársunk által oly fennen hánytorgatott ellenmondásaim közül csak egyet idézzek, ellenmondás-e az valóban, hogy 1857-ben így írtam: »A vallásujítás oly theologiai és irodalmi nyelvet hozott létre, melyhez foghatót jelen korunkban, különösen erő tekintetében hiába keresünk«, 1881-ben pedig nyelvünknek e század elejebeli állapotáról szólva úgy nyilatkoztam, hogy az »a köznép tűzhelye körébe szorult és századokon át ott tengődött, elparlagosodott, ízetlen, felemás, fejletlen, hiányos« nyelv volt. Hát nem tudja Szarvas Gábor tagtársunk, hogy a vallásujítás korszakában szokatlan virágzásnak indult irodalmunk a XVII. század vége óta mind erőszakosabbá váló ellenreformáció és absolutismus folytán a XVIII. században oly hanyatlott állapotra jutott, mely végenyészettel fenyegette? Ezt pedig tudva, hogy állíthatja az idézett mondatokat ellentéteseknek, holott az egyik a vallásujítás korszakáról szól, mikor nyelvünk és irodalmunk virágzott, a másik pedig a nyelvujítás idejét megelőző korszakról, mikor nyelv és irodalom a legmélyebb hanyatlásban volt?

Ime, ily alapokon nyugszik az ellenem felhozott első, legbővebben tárgyalt és rendkívül súlyosnak bemutatott vád.

A második vád abból a téves föltevésből indul ki, hogy

szótáram 1881-ben megjelent magyar-német része szintűgy *átdolgozott* 5-ik kiadás, mint a német-magyar rész; holott az nem egyéb, mint az 1872-ben stereotypirozott dolgozat 5-dik lenyomata, a mint azt az 1872-ről keltezett előszava is mutatja, míg az újonnan átdolgozott és újonnan stereotypirozott német-magyar rész előszava 1881-ről van keltezve.

Ha vádló, kit a két résznek különböző nyomása, különböző jelzése (a mi a magyar-német részben a *rossz ist.* = istenészet szóval van jelezve, az a német-magyar részben *theol.* = theologia szóval van kitéve) is figyelmessé tehetné volna, a mondott előszókat megnézi, nem kérdezheti: mért nem használtam fel a képzőkre nézve 1872-ben az összehasonlító nyelvtudomány azon nyomozásait, melyek voltaképen 1881-ben sem voltak még teljesen tisztába hozva.

E tekintetben tehát hibás nem vagyok, nem is lehetek. De igen is hiba volt, még pedig technikai szempontból nagy hiba, hogy korlátolt térrel rendelkező szótárba fölvettem oly nyelvyanyagot, melynek bővebb kifejtést igénylő természeténél fogva inkább a nyelvtanban van helye; a minthogy szótáram a képzőkre vonatkozó adatait csakugyan nyelvtanból, t. i. az Akadémia kiadásában megjelent »Magyar nyelv rendszeréből« merítette.

Hogy vádlómnak mennyire nincs szerencsém az igazmondáshoz, sehol sem mutatta meg oly szembetűnőleg, mint az ellenem emelt harmadik vádban, mely így hangzik: »Balagi Mór, a ki majdnem teljes negyven éve foglalkozik a szótárírással, a kinek magyar-német szótára *ez évben* ötször átdolgozott kiadásban jelent meg: saját szakának forrásait, a régibb magyar szótárakat nem ismeri! Majdnem hihetetlennek látszik, s magunk sem mertük volna elhinni, ha »Nyelvünk fejlődéséről« írt értekezése erről kétségtelenül meg nem győzött volna bennünket. Értekezésének egy, már egyszer idéztük helye, így hangzik: *Törvénytelen* volt biz az, midőn Kazinczy s a »merők serege« olyan szókat *alkottak* vagy hoztak forgalomba, mint e következők: (S következik egy sereg szó felsorolása). Nincs olvasó, a ki kétségben lehetne arra nézve, minő szókról beszél itt az értekező, a »nyelvtörvények felforgatása« s az »alkottak« félreérthetetlenül azt vallják, hogy a felsorolt szók

merő újak. S e »törvénytelenül alkotott új szók« sorában egész sereg van, a melyek egyik-másik vagy mindegyik régiebb, hiteles szótárunkban megvannak, vagy mint tájszók élnek s nagyobbbrészt a Tájsszótárban is előkerülnek.«

Nagy szerencséje tagtársunknak, hogy nem polgári bíróság ítél irodalmi kérdésekben, mert az a fennebbi sorokért bizonyára mint hamisítót marasztalná el. Vagy hát nem világos hamisítás-e, hogy mikor szavaimat idézi, ritkított szedés által kiemeli az *alkotott* szót, s erre egész írói reputációmot megsemmisítő vádat alapít, mellőzi pedig a hozzákapcsolt *vagy hoztak forgalomba* kifejezést, mely a hihetetlennek látszó egész mesét halomra dönti?

Én a nyelv fejlődésében, a mint fennebb láttuk, a szót befogadó és forgalomba hozó nagy közönségnek tényező szerepet tulajdonítok; e szerint csak magammal következetes voltam, midőn előadásomban az »alkottak« és »forgalomba hoztak« kifejezéseket koordinálva használtam, s ehhez képest a Kazinczyékféle neologismusok felsorolásánál az újonnan forgalomba hozott szóknak szintűgy helyet adtam, mint az újonnan alkotottaknak. Ámde akkor az, »hogy a felsorolt szók *merő újak*« merő czélzatos ráfogásnál nem egyéb.

Ugy Sándor István »Toldalékjá«-ban, mint Szabó Dávid »Kisded szótára«-ban sok szókincs ott hevert, mint holt anyag, mígnem Kazinczyéknak nemzetivé vált ujtási mozgalma azt életre keltette és forgalomba hozta. A Sándor Istvánnál és Szabó Dávidnál található szókat tehát, a mint igaz, hogy nem Kazinczyék *alkották*. annyira tény, hogy bizony csak Kazinczyék *hozták forgalomba*.

Ha szójegyzékemből mindazokat a szókat kihagyom, melyeknek fölvétele tagtársunk szerint hihetetlen tudatlanságom bizonyítékául szolgál, akkor igen is világos jelét adtam volna annak, hogy az ügyet, a melyről írtam, egyáltalában nem ismerem, a minthogy ugyanazt föl kellene tagtársunkról is tennem, ha nála e dologban a tudatlanságnál valami sokkal gonoszabb nem szerepelne. — Mert bizonyosan tudja ő csak úgy mint én, hogy Kazinczyék, nyelvgazdagítási munkálkodásukban nem pusztán új szók alkotására szoritkoztak, hanem azon voltak, hogy »a házigazdához hasonlóan, ki az ő éléstá-

rából őt és újat előhoz«, avult szavak fölélesztése és új értelemmel való felruházása, régibb ujitások felkarolása, s a táj-
szók irodalmiakká tétele által segítsenek a fogyatékosnak
mutatkozott írói nyelven.

Hihetetlennek látszik, mondja vádlóm, s maga sem merte volna elhinni, hogy saját szakom forrásait, a régi magyar szótárakat sem ismerem; de kénytelen rólam még ezt is föltenni, mert íme neologismuskul sorolok fel szókat, melyek Molnár Albertnél, Pápai Páriznál, sőt Kresznericsnél is megvannak már.

Ivekre terjedne, ha e tétel bebizonyítására felhordott szókat egyenkint akarnám tárgyalni; de azt hiszem, elég lesz közülök egynehányat bemutatnom annak feltüntetésére, hogy nem hiába soroltam a neologismuskok közé, mert bizony vakmerő ujitás volt, mikor egy elavult szót oly fogalmi értékkel hoztak forgalomba, mely régi értelmétől sokszor nagyon is elütött.

A Molnár Albertből felhozottak közül ím ilyenek bizonyítanának ellenem: *Alak*, M. A. eine Larve od. Gespenst, vermummt; mint neologismus Gestalt, Form. — *Birálni*, M. A. richten (mit richterlichem Ansehen), einen Richter abgeben, vor einen Richter erkennen; mint neol. kritisiren, recensiren. — *Börtön*, M. A. Auskünder, Scharfrichter; Ausschreier, tehát személynév; mint neol. Gefängniss, Kerker, tehát tárgynév. — *Dagály*, M. A. Zorn, Raserei; mint neol. (a. m. úr) Fluth; (á. é.) Schwulst, Bombast (z. B. einer Rede). — *Értekezni*, *Értekezés*, M. A. erforschen, Erforschung, Untersuchung, Nachfrag, Nachforschung, Ergründung; mint neol. dissertiren, abhandeln; Dissertation, Abhandlung. — *Füzni*, M. A. binden (mit Binsen); mint neol. heften, brochiren. — *Hölgy*, M. A. Braut; Ehefrau, Liebste; mint neol. ált. Dame. — *Kalandos* (társak), M. A. Mitgenossen, Amtsgenossen, Mit- Vormünder; mint neol. *Kaland*, Abenteuer; *Kalandor*, Abenteuerer; *Kalandos*, abenteuerlich. — *Lakmározni*, M. A. eilends fressen; mint neol. schmausen, prassen. — *Lemezvas*, M. A. Pflugeisen; mint neol. ált. Lemez, Platte. — *Lovag*, M. A. Reiter; mint neol. Ritter. — *Máglá* szójegyzékemben nincs, *Máglya* pedig M. A. nincs. — *Rege*, M. A. das weisse od. graue Alter, Aber-

witz, ein alt Gesang; mint neol. das Märchen, die Sage. — *Tárgy*, M. A. Pultbret; mint neol. Gegenstand. — *Váz*, M. A. das Schrecken bringt, Entsetzen verursacht; mint neol. das Skelett, Gerippe. — *Alkalom*, P. P. pactum, conventio, der Vertrag, Vergleich; mint neol. occasio, Gelegenheit.

Ugyanez áll a Tájszótárból ellenem felhozott szókról is. Felhozza pl. a *páholy* szót, mint nem neologismust, mert ott van a tájnyelvben: *páhó*; igen, de *páhó* a. m. magtár, a neologia *páholy* szava pedig Theaterloge-t jelent. — *Fékezőt* is azon a czímen tartja az újított szók közül törlendőnek, hogy tájszó. Engem igen érdekelne tudni, mely tájon és mily értelemben dívik a *fékező* szó; mert én e kifejezést csak azóta ismerem, mióta magam alkottam oly műszer jelölésére, melylyel a mesteremberek szegezést végeznek oly helyen, a hova közönséges kalapáccsal nem féni. A műszer német neve Nietpfaffe.

Ime ilyen a tanúságtétel, melynek alapján ellenfelem és bírám fennebb idézett verdictjét ellenem kimondta. De az én bírám ez még nem elégíti ki, »ő még egygyel tartozik az igazságnak«, s e fennebb ismertetett fajtájú igazság révén kisüti, »hogy Ballagi Mór az ő német-magyar szótárával többet ártott nyelvünk ügyének, mint a kontár szófaragók egész hada együttesen.«

No ha ezt igazságnak nevezik a Nyelvőr szerkesztőségében, akkor azt szeretném tudni, hogy milyen lehet a hazugság.

Mindenesetre elég nagy thema, hogy erről külön értekezem.

Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antall. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignác tól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mórr. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Sz. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól. 10 kr. — II. Szám. A manduk szertartások könyve. Bálint Gábertől 10 kr. — III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól 20 kr. — IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyosságai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 20 kr. IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznolása. Budenz József r. tagtól 10 kr. III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól. 10 kr. — V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól. 30 kr. VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára 30 kr. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mórr. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vambéry Ármir. tagtól. 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Wolf György l. tagtól. 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenő től. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtől. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. Gróf Zichy Ágosttól. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — VII. Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Auréltól. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenő től. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól. 30 kr.

Kilencedik kötet.

I. Emlékezés Schiefner Antal k. tag felett. Budentz J. r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Ágost l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól, 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármin r. tagtól 30 kr. — V. A Kún- vagy Petrarkacodex és a kúnok. Hunfalvy Pál r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékezés Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. Ruzsicska Kálmántól. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb istni lényei és áldozat szertartásai. Barna F. l. tagtól. 30 kr. — X. Lessing mint philologus. Dr. Kont Ignácztól 30 kr. — XI. Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. Székfoglaló. Bogisich Mihály l. tagtól 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi Zsigmond l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól. 30 kr. — II. Etselburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló). Heinrich Gusztáv l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) Joannovics György t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. Ballagi Mór r. tagtól. 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaiival. Miveltsgéttörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) Dr. Petz Vilmos tanártól. 60 kr. — VII. Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. Bogisich Mihály l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Jakab Elek l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékezés Klein Lipót Gyula kultag felett. Dr. Heinrich Gusztáv l. tagtól. 40 kr. — XI. Újabb adalékok a magyar zene történelméhez Bartalus István l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló). Bánóczy József l. tagtól. 10 kr. — XIII. Újabb adalék a magyar zene történelméhez. Bartalus István l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörog irodalmi termékek. Dr. Télyf Iván l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. Dr. Télyf Iván l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr. — V. A csuvasokról. Vámbéry Ármin r. tagtól. 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismus 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól. 10 kr. — X. Vámbéry Ármin »A magyarok eredete« című műve néhány főbb állításának bírálata. Barna Ferdinand l. tagtól. 60 kr. —

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA: I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymológia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjára.

IRTA

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM: Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.